

Tevfik Fikret'in Kullandığı Edebi Sanatlarına Genel Bir Bakış

الباحث: عمار هملي

Tevfik Fikret'in kullandığı edebi sanatlar hakkında çeşitli kaynaklardan istifade ederek ayrıntılı bilgi vermeye çalıştık. Çoğunluğu Osmanlı Türkçesiyle yazılmış kaynaklarda, edebi sanatlar hakkında neredeyse her müellifin farklı malumatları ve yaklaşımları olduğunu gördük. Buna karşılık, verilen örnekler ya birbirinin aynisiydi veya örnek, hiç açıklanmadan geçilmişti. Bu tezatlar, bizi Tevfik Fikret'e en yakın dönemin malumatlarına daha fazla kıymet vermeye yöneltti.

Recaizade Mahmut Ekrem, Talim-i Edebiyat adlı eserinin Tezyinat-ı Üslup bölümünde, edebi sanatları iki ana bölüme ayırır: enva-ı mecaz ve sanayi-i lafziyye. Recaizade'den sonraki dönemlerde de gerek yerli gerek yabancı pek çok sanatçının tasnifini görürüz.

Pek çok araştırmacının kabul ettiği diğer bir tasnif, edebi anlatımı, ilm-i maani, ilm-i beyan ve ilm-i bedil şeklinde üçe ayırır. Üslup ilmi de diyebileceğimiz ilm-i maani, kelimeler ve cümlelerle anlatım arasındaki münasebetin, mukteza-yi hal ve mekana uyma yollarını öğretir. Beyan ilmi, mecazlar ve teşbih, istiare, kinaye, ta'riz gibi mecaza dayalı sanatlarla ilgilenir. Bedil ilmi ise anlatımı tezyin eden mecaz dışı sanatları öğretir. Başlangıçta bir ayırım gözetilmeksizin söz sanatlarının pek çoğu için müşterek bir ad olarak kullanılmış, daha sonraları sanayi-i maneviyye ve sanayi-i lafziyye şeklinde ikiye ayrılmıştır. Buna göre tevriye, tenasüp, leff ü nesr, tezat, tekrar, mübalaga, hüsn-i ta'lil, tecahül-i arif, terdid, tedric, rücu, kat' gibi sanatlar, sanayi-i maneviyyedendir. Cinaz, kalb, seci, iştikak, telmih, aks, tedvir sanatları ise sanayi-i lafziyyedendir.¹

Yaralandığımız kaynaklardan farklı olarak aliterasyonu edebi sanatlara dahil ettik. Bunu da yeknesak diyebileceğimiz neredeyse hiçbir manzumesi bulunmayan Rübab-i Şikeste'nin, müzikal ve pitoresk (tasvir gibi) durusunda yakaladığımız ses tekrarlarına ve diğer ahenk sağlayıcılara dayanarak yaptık

Önce bir tanım yapıp varsa edebi sanatın bölümlerini gösterdik ve ilgili örnekler verdik. İhtilafı bir meseleyle karşılaştığımızda klasik tanım ve örneklerle yetindik. Daha iyi anlaşılmasını sağlamak için farklı müelliflerin farklı örneklerinden yararlandık.

Bazılarını günümüzden veya günümüze yakın sanatçılardan seçerek edebi sanat kullanımının sadece eskiye ait olmadığını, edebi zevke uygun görülenlerin hala sanattaki varlığını devam ettirdiğini göstermeye çalıştık.

Edebi sanatları daha kolay ulaşılmasını sağlamak üzere alfabetik olarak sıraladık. Tespit ettiğimiz sanatların miktarı ve bunun Tevfik Fikret'in sanatında ne gibi anlamlar ifade ettiğine dair değerlendirme ve yorum yaptık¹.

A. ALİTERASYON

Bir beyit, mısra veya cümlede aynı ses, harf veya hecelerin anlamı da etkileyecek bir ahenk oluşturmak amacıyla tekrarlanması sanatıdır.

Ey debdebeler, tantanalar, sanlar, alaylar

Katil kuleler, kal'ali, zindanlı saraylar

(Tevfik Fikret)

B. CİNAS

Yazılış ve söylenişi aynı, anlamları farklı iki sözcüğü bir arada kullanmaktır. Buna tecnis (cinas yapma) denir. Cinas, lafzi sanatlardandır. Kulakta veya gözde yahut bunların her ikisinde hoş tesir bırakıp lisanı süslemek için kullanılır; ancak mana ile tamamen ilgisiz değildir.

Meclis-i erbab-i dil bir lahza sensiz olmasın

Hürmetin inkar eden alemde hürmet bulmasın (Neri)

C. HÜSN-İ TALİL

Anlatıma güzellik vermek için bir olayı hayali ve gerçek nedenden daha güzel bir nedenle oluyormuş gibi gösterme sanatıdır. Olayın gerçek nedeni inkar edilip, onun yerine heyecana uygun, yeni, kesin bir yargı ortaya konur. Tabii olmayan bu sebebe öncelikle sanatçının inanması gerekir. Eğer bu sebep "acep, mi, midir?" ifadeleri kullanılarak şüphe ile söylenmişse "sıbh-ı hüsn-i talil" denir.

Pis ü pesinde sevk ile m-mat olup gider

Sayen de sana bencileyin müptela mıdır? ¹ (Nahifi)

Ç. İKTİBAS ve TAZMİN

İktibas, "kor" anlamındaki "kabs" kelimesinden türemiş olup "ateş yakmak için bir yerden kor almak" manasındadır. Edebiyattaki manası, anlamı pekiştirmek için ayet, hadis, ya da bunlardan parçaları beyitte veya mısrada kullanmaktır. Yapılan iktibasın, ayet veya hadis olduğundan bahsedilmez.

Hak-ı payın olduğum gördü dedi katır rakıb

Tas ile bairin döğüp "Ya leyteni küntü türab" ¹

D. İLTİFAT

Sözlük anlamı, "dönmek, yüzünü başka yöne çevirmek"tir. Edebiyattaki anlamı, söz arasında, o anda doğan bir duygunun etkisiyle konu dışına çıkmadan sözü, hitab edilen kişiden bir başkasına yöneltmektir. Canlı veya cansız bir varlığa yöneltmek de iltifat sayılır. Hareket noktası, heyecandır ve en etkilisi, budur. Hitaba bağlı olmayan iltifatlar da vardır. Bunlarda, fiilin üslubun da değişme olur.

Evet yiğitler, evet... feda-yı nefis ediniz.

Vatan yolunda feda-yı hayat eden, ölmez.

Kadınlar ağlamayın, çünkü her giden ölmez ¹. (Tevfik Fikret)

E. İRSAL-İ MESEL

Fikri, konu ile ilgili atasözü veya tanınmış bir sözle aydınlatma, örneklendirme sanatıdır. Genellikle ilk dizede fikir söylenir, ikinci dizede örnek verilir.

"A.let işler, el övünür"

Derler, her söze kanmayın

İşitin de inanmayın ¹. (Tevfik Fikret)

F. İSTİARE (Eğretileme)

Teşbihin iki temel unsurundan benzeyen ve benzetilenin sadece biri söylenip söylenmeyen kısmın kastedilmesiyle istiare oluşur. Teşbihin en öz şeklidir. Lügat manası, " Birinden öğreti bir şey isteyip almak." şeklindedir. Edebiyatta, " Bir kelimenin manasını, muvakkaten diğer bir kelime hakkında kullanmaktır." Sözcük, kendi manasında kullanılmaz, mecazlıdır. Mesela ebeveyn, çocuğunu "meleğim, çiçeğim,

balım" gibi sözlerle sever. Gerçekte hiçbir çocuk melek veya çiçek değildir. İstiare "alakası teşbih olan mecazlar" şeklinde de tarif edilir. Başka alakası bulunanlara da mecaz-ı mürsel denir¹.

G. İŞTİKAK

Aynı kökten türemiş birden fazla sözcüğü, bir dize veya beyit içinde, lafzi süsleme amacıyla kullanmaktır. Osmanlıca içindeki Arapça kelimelerin müştakları ve aynı kökten pek çok kelime türetilmesi iştikak sanatını yaygınlaştırmıştır. Özellikle Arapça ve Farsça kelime kullanmanın münevver olmakla paralel sayıldığı Divan edebiyatında, birbirinden türeyen kelimeleri bir arada sarf etme çabasının çok yoğun olduğunu görüyoruz.

Hala o cehalet o tedhül o techil¹; (Tevfik Fikret)

H. KAT'

Sözü, etkisini artırmak için, arkası kendiliğinden anlaşılacağı ve susmanın söylemekten etkili olacağı bir noktada kesmektir. Bu yüzden kesintili sanatlardandır. Şairler, sözlerinin sonunu okuyucunun muhayyilesine bırakıp öncekinden daha belîğ bir şekilde meramını anlatmak ister.

Ey mader-i hicran-zede, ey hemşer-i muber;

Ey kimsesiz avare çocuklar...Hele sizler;

Hele sizler...¹ (Tevfik Fikret)

İ- LEFF Ü NESR

Bir beyit içinde, birinci dizede en az iki şeyi söyleyip ikinci dizede bunlarla ilgili benzer veya karşıt kelimeleri kullanmaktır. Buna göre her leff ü nesrde tenasüp vardır. Lügatte, "toplamak ve yaymak" demektir. Birbirine karşılık olan lafızların sıralanması, bu sanatın sınıflandırılmasını gerektirmiştir.

Gah gülsen olursun dile gahı külhan .

Cennet mi cehennem mısın ey alem-i aşk¹.

I- MECAZ

Lügatte "geçilip gidilen yer" anlamındadır. Edebiyatta ise, bir kelimenin bir münasebetle kendi asıl manasından başka bir manada kullanılmasıdır. Bu münasebet, benzerlik yönünden ise, teşbih ve istiare hasıl olur; başka türlüyse mecaz-ı mürsel oluşur.

Mecaz, lisanın süsüdür. Ancak hislerin ve heyecanların ifadesinde tabii hal kaybedilmemelidir. Mecazların bütün kıymeti, itidal dairesinde bulunmalarındadır.

Ki cevü gusuna, pür-nes' e başka bir odadan

Gelip döküldü Haluk'un seda-yı bı-dan¹. (Yarın, T. Fikret)

J. MECAZ-I MÜRSEL

Bir sözü, benzetme amacı gütmeyen, gerçek anlamı dışında bir anlamda kullanma sanatıdır. Kelimeler arasında benzerlik ilgisi olmaması yönüyle teşbih ve istiarenden ayrılır. Mecaz-ı mürselde, benzetme ilgisi yerine başka alakalar görürüz:

Bir fazla tabak, sofrayı bir dağ gibi ezdi¹. (Tevfik Fikret)

K. MÜBALAĞA

Bir şeyi tarif ve tasvir ederken ya olduğundan fazla veya eksik göstermektir. Eskiler buna "habbeyi kubbe, kubbeyi habbe yapmak" der. Mübalağa, nükteli ve zarif olmalıdır. Maksat, hakikatı değiştirmek değil, bütün şiddetiyle ifade etmektir. Bu yöneliş, zevk-i selime uygun olmalıdır. Aşırılığın derecesine yanı makbul olup olmamasına göre mübalağa tebliğ, ığrak ve gulüvv adlarıyla üçe ayrılır:

Tebliğ : Akla ve göreneğe uygun olup en makbul mübalağadır. Tebliğ, okuyucu veya dinleyici üzerinde hayal gücünü oksayarak tesir bırakır.

İğrak : Akla uygundur ,göreneğe aykırıdır, makbule yakın kabul edilir.

Ġulüvv : Akla da göreneğe de aykırıdır, makbul sayılmaz.

Ezdin basınla taşları, yendin denizleri;

Tuttun elinle berki, o gurrende ejderi

Tuttun ve bağladın...¹

(Tevfik Fikret)

L. NİDA

Şairin, çok duygulanması ve heyecanlanması sonucu "Ey, eya, hey!" gibi ünlemlerle seslenmesi sanattır. Bundan dolayı nida, tekrar ve teşhis sanatlarıyla birlikte kullanılır.

Ya Rab ne demdi ah! o dem-i inşirah-i tam

Ya Rab ne sebdi ah! o seb-ı vuslat ibtisam

Ey hak, yasa; ey sevgili millet, yaşa... varol !¹ (Tevfik Fikret)

M. RÜCU

Söylenen bir sözü bir nükteden dolayı geri alıp, daha güçlü bir düşünceyi söylemektir. Sözlük anlamı "dönmek"tir. Şair, ilk söylediği sözden döndüğünü "yok öyle değil, galat ettim" gibi sözlerle belirtir.

Ben olaydım bu.. .Yok, manna sakın!

İnci olsam, denizden ayrı emam¹

(Tevfik Fikret)

N. TECAHÜL-I ARİF

Herkesçe bilinen bir gerçeği, bir nülcreye dayanarak bilmez gibi söylemektir. Türlü nedenlerle dolaylı yoldan anlatma söz konusudur. Yanı söze mecazı bir anlam kazandırılır. Bir anlam inceliği oluşturmak için başvuru bu sanatta hayret, övme, aşğılama, küçük görme, yüceltme gibi nedenlerden biriyle mutlaka bir nükte yapılmış olması gerekir. Kimisinde överken veya yererken mübalağa yapılması da tecahül-ı arif sayılır. Cümleler soru cevap şeklinde düzenlenir.

Önünde nur-i tecella mıdır nedir bilmem

Şu berk uran o dil-i aram mıdır nedir bilmem¹. (Tevfik Fikret)

O. TEDRİC

Bir duyguyu, bir düşünceyi, bir hayalı, tasavvuru, heyecanı ifade ederken onları, önem derecelerine göre artarak veya azaltarak tertib etmektir. Yer şekillerinden bahsederken önce dağları, sonra tepeleri söylemek, bir ormandan sonra küçük bir ottan bahsetmek veya bir çadırdan sonra apartmanı söylemekle tedric yapılmış olur. Fikir ve hislerin türüne ve mahiyetine göre ifade bazen alçalır bazen yükselir. Aşağıdan yukarıya doğru ifade yükselerek sıralanıyorsa "tedric-i said" denilir¹.

Ö- TEFRİK

Birinin üstünlüğünü vurgulamak amacıyla, ortak özellikleri bulunan iki şey arasındaki ayrımları gösterme sanatıdır. Tefrik; övme, yerme gibi maksatlarla yapılır. Şair, öveceği veya yereceği şeyi daha iyi ifade edebilmek için onunla aynı neviden başka bir şeyle ayırım noktalarını belirtir.

Anlamak fikre ait olsa bile

Duymak elbette ruharacıdır¹.

(Tevfik Fikret)

P. TEKRİR

Sözün etkisini güçlendirmek için anlamın üzerinde yoğunlaştığı sözcük ya da söz öbeğini yinelemektir. Tekrar teknikleri, ahenk sağlamada, vezin ve kafiyeden önce gelebilir. Şiddetli bir ihtiras, yüce bir fikir, derin bir his, okuyucuda tesir bırakacak şekilde ifade edilmek istendiğinde bu halı karşılayan lafız, nizamı olarak tekrarlanır.

Çal sevdiceğim, çal güzelim, çal meleğim, çal.¹ (Tevfik Fikret)

R. TELMİH

Söz arasında, bilinen bir olaya, duruma, efsaneye, ünlü bir kişiye, bir inanca ya da atasözüne işaret etmektir. Telmihi edilen şey, bir iki kelime ile hatırlatılır, kaynak belirtilmez ancak herkesçe değilse bile erbabınca bilinmesi gereklidir. Öyle olmazsa edebi sanat yapılmış değil, belirsiz bir söz söylenmiş olur.

Gark-i envar-i cemlül্লাhtır Musı-yı dil

Manzarım Tur-ı tecellidir seb-i mehtabda¹

(Tevfik Fikret)

S. TENASÜB

Aralarında türlü ilgiler bulunan en az iki kelime, terim veya deyim beyit içinde birlikte kullanılmaktadır. Müraat-ı nazır, Tefrik, i'tilaf, telfik, gibi adları da vardır. Sözcüklerin arasında, karşıtlık ilgisi bulunmamalıdır. Divan şairleri, bu sanata, fevkalade önem verirdi.

Bu böyle işte, senin hasretin.. .Bu zehri bana

Fırakın ağlatıyor, besliyor bu hicranı¹.

(Tevfik Fikret)

Ş- TERDİD

Bir ifadede, aynı sözlerin farklı anlamlarda tekrarlanmasıdır. Tekrarlanan sözler, aynı anlamdaysa tekrar, farklı anlamdaysa terdid olur. Terdidin farklı tarifleri vardır. Sözün, cümle başı ile sonunda tezat oluşturacak şekilde tekrarlanmasıdır diye açıklayanlar da vardır.

Ş- TERDİD

Bir ifadede, aynı sözlerin farklı anlamlarda tekrarlanmasıdır. Tekrarlanan sözler, aynı anlamdaysa tekrar, farklı anlamdaysa terdid olur. Terdidin farklı tarifleri vardır. Sözün, cümle başı ile sonunda tezat oluşturacak şekilde tekrarlanmasıdır diye açıklayanlar da vardır.

T. TEŞBİH

Manaya güç katmak için aralarında gerçek veya mecaz açısından benzerlik bulunan en az iki varlıktan zayıfını güçsüzüne benzetme sanatıdır. Edebi sanatlarımız içinde şairlerimiz tarafından diğerlerine göre daha çok kabul görmüştür.

**Dağda şahin bakışlı bir duhter
Gezer ahu gibi tevahhus ile¹**

(Neri)

U. TEŞHİS VE İNTAK

İnsan dışındaki canlı, cansız varlıkları, soyut duygu ve düşünceleri, insan kişiliğinde göstermeye "teşhis (kişileştirme)", bu varlıkları konusturmaya "intak" denir.

Serpilip yatmış çemende subh-dem ol nev-nıhai

Sünbül ü gül resk edip yanmış ruh u gısusuna¹. (Tevfik Fikret)

Ü.TEZAT

İki düşünce duygu ve hayal arasındaki birbirine karşıt nitelikleri ve benzerlikleri bir arada söyleme sanatıdır. Tibak, mutabakat, tatbık, mütezzad gibi adlarla da bilinir.

Aralarında zıtlık bulunan kelimeler, aynı cinsten yanı her ikisi de isim veya fiil olabileceği gibi farklı cinslerden de olabilir. Gerçek ve mecaz anlamları arasında bile zıtlık bulunabilir.

Gönüller toplu kaküller perişan

Ederdik yar ile gülşende şeyran¹

(Buse-çın,T. Fikret)

BİBLİYOGRAFYA

1. Akçura, Yusuf, Türk Yılı, yeni basımevi, İstanbul, 1928.
2. Akyüz, Kenan, Tevfik Fikret, Sakarya Basımevi, Ankara, 1947.
3. Banarlı, Nihad Sami, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, 2. c., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1997.
4. Bengisu Rona ve Zafer Toprak, Bir Muhalif Kimlik Tevfik Fikret, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.
5. Bölükbaşı, Rıza Tevfik, Tevfik Fikret, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1945.
6. İbnülemin, Mehmet , Son Asır Türk Şairleri, 10. C., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970.
7. Karaalioğlu, Seyit Kemal, Resimli- Motifli Türk Edebiyatı tarihi, İnkılap ve Aka Basımevi, İstanbul, 1980.
8. Kaplan, Mehmet, Tevfik Fikret, 2. Baskı, Dergah Yayınevi, Ankara, 1987.
9. Kaplan, Mehmet, Şiir Tahlilleri, Dargah Yayınevi, Ankara, 1985.
10. Kıvılcım, Hikmet, Edebiyat-i Cedide'nin Otopsis, Necm-i İstakbal Basımevi, İstanbul, 1935.
11. Köpürlü, Mehmet Fuad, Türk Edebiyatı Tarihi, 3. Baskı, Ötüken Neşriyatı, İstanbul, 1986.
12. Soysal, İlhami, 20. yüzyıl Türk Şiiri Antolojisi, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1983.
13. Tanpınar, Ahmed Hamdi, Edebiyat Üzerine Makaleler, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969.
14. Uraz, Murat, TevfikFikret- Hayatı, Edebi Kişiliği ve Şiirleri, Tefeyyüz Basımevi, İstanbul, 1945.

Ömer Seyfeddin'in Hikayeciliği ve Hikaye Özellikleri